

Τον Αύγουστο του 2010 είχαμε την τύχη να διαβούμε το «Περιβαλλοντικό Μονοπάτι Παλιάς Καβάλας», ν' απολαύσουμε τη δροσιά των αιωνόβιων πλατανιών και το ασίγηστο κελάρυσμα του νερού. Ήταν μια πεζοπορική και φυσιολατρική εμπειρία πολύ συναρπαστική. 6 χρόνια μετά, η ίδια περιοχή, μας αποκάλυψε ένα άλλο μονοπάτι πολυδιάστατο, με χορταστικό μάκρος και ιστορία πολλών αιώνων. Ήταν ο θρυλικός «Δρόμος του νερού».

Καβάλα Ο “δρόμος του νερού”

ΚΕΙΜΕΝΟ: Θεόφιλος Μπασγιουράκης
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: Άννα Καλαϊτζή

Η ονομασία προδιαθέτει για μια διαδρομή ειδυλλιακή, σχεδόν ποιητική. Μια διαδρομή, που πρέπει - αναμφίβολα - να έχει κάποια στενή σχέση με το νερό.

Ο «Δρόμος του Νερού», όμως, αποδεικνύει ότι είναι κάτι πολύ πιο διαφορετικό και ξεχωριστό. Γιατί είναι μια διαδρομή ιστορική, στενά συνυφασμένη με την αδιάλειπτη υδροδότηση της άνυδρης χερσονήσου της «**Παναγίας**», στην «**Παλιά Πόλη**» της Καβάλας, τουλάχιστον για την περίοδο των τελευταίων **πέντε αιώνων!** Για μένα τον Καβαλιώτη, ωστόσο, ο Δρόμος του Νερού έχει έναν επιπλέον, προσωπικό συμβολισμό: είναι η γαβύρωση του παρόντος με μερικές από τις ευτυχέστερες αναμνήσεις της παιδικής ηλικίας μου στην Καβάλα. Ήταν τότε που, στις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, 55 χρόνια πριν, είχα καθιερώσει μια δραστηριότητα, που κάθε **Μ. Δευτέρα** επαναλαμβάνονταν απαρέγκλιτα για τουλάχιστον πέντε χρόνια. Η δραστη-

ριότητα ήταν μια ημερήσια πεζοπορική εκδρομή με μερικούς φίλους συμμαθητές στην απόμακρη και δυσπρόσιτη, την «εξωτική» για την ηλικία μας «**Μάννα του Νερού**». Ήταν αυτή η ίδια ιστορική πηγή, που υδροδότησε ως τις αρχές του 20ου αιώνα την Παλιά Πόλη της Καβάλας. Μια υδροδότηση που επιτεύχθηκε με την κατασκευή, μεταξύ των ετών **1520-1530**, του μεγαλεπήθολου για την εποχή του **Μεσαιωνικού Υδραγωγείου**. Είναι οι μετέπειτα περίφημες «**Καμάρες**», που αποτελούν σήμερα το Τοπόσημο, το πιο εμβληματικό και αναγνωρίσιμο μνημείο της Καβάλας. Σ' αυτά τα παλιά μου λημέρια, την αστείρευτη «Μάννα του Νερού», ξεκινάω να επιστρέψω, μισό αιώνα μετά. Με μια διαφορά: τωρινή μου αφετηρία δεν είναι το σπίτι του 19ου αιώνα που γεννήθηκα και η γειτονιά «**Σούγιουλου**» (Δρόμος Νερού) που μεγάλωσα, αλλά ο ημιορεινός οικισμός της **Παλιάς Καβάλας**, πεντέμισι χιλιόμετρα βόρεια της πηγής.

Ο “Δρόμος του Νερού” πάνω από τις περίφημες “Καμάρες”, στο τελικό στάδιο για την υδροδότηση της συνοικίας της “Παναγίας”, της Παλιάς Πόλης της Καβάλας.

Ένα φυσικό περιβάλλον, κατάφυτο από πολλά είδη δέντρων, συνοδεύει τα βήματα του περιπατητή από την Παλιά Καβάλα ως την “Μάννα του Νερού”.

Στο «Δρόμο του Νερού»

[Α\) Π. Καβάλα - «Μάννα του Νερού»](#)

Το απομεινάριο της 18ης Απριλίου μάς βρίσκει στον οικισμό της Παλιάς Καβάλας. Συνοδοιπόρους μας στον «Δρόμο του Νερού» έχουμε τον **Χρήστο Μπιτζέλη** και τον **Μάκη Τεράκη**, Μέλη του Δ.Σ. του «Πολιτιστικού Συλλόγου Παλιάς Καβάλας». Κατά μια άποψη η περιοχή ταυτίζεται με τα αρχαία «**Σκάβαλα**», σημαντική πόλη μιας πλούσιας επαρχίας του Παγγαίου, που αποικήθηκε από Ερετριείς. ⁽¹⁾

Ως οικισμός, η Παλιά Καβάλα εμφανίζεται για πρώτη φορά σε ένα αναλυτικό

κατάστιχο τιμαρίων του έτους **1478-79** με το όνομα «**Eski Kavala**» (Παλιά Καβάλα). Με 10 ακόμη χωριά της περιοχής συγκαταλέγεται στο διαμέρισμα του «**Μαντεμιού**» της Καβάλας. Όπως υποδηλώνει και το όνομα, η κύρια απασχόληση των κατοίκων είναι στα μεταλλεία, που αφθονούν στην περιοχή. Μετά το **1923** και την ανταλλαγή των πληθυσμών, οι Τούρκοι κάτοικοι αποχωρούν και ο οικισμός κατοικείται κυρίως από Έλληνες πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης και Μικράς Ασίας. Οι κάτοικοι, πλέον, απασχολούνται με την γεωργία και την κτηνοτροφία, καθώς και στα καπνομάγαζα της Καβάλας. Στο ζωηρό ρέμα, κάτω απ’ το χωριό, λειτουργούν **13** νερόμυλοι και **3** νεροτριβές. Κατά την δε-

Περιποιημένο μονοπάτι και εξαιρετική σήμανση είναι τα χαρακτηριστικά της μεγάλης διαδρομής των **10.657μ.** από την Παλιά Καβάλα ως την Πόλη της Καβάλας.

καετία του 1950, με την έξαρση της μετανάστευσης, ο πληθυσμός συρρικνώνεται στους 150 κατοίκους. Σήμερα η Παλιά Καβάλα, εκτός από φυσιολατρικό και περιηγητικό ενδιαφέρον έχει δημιουργήσει και μια παράδοση ντόπιων κρεατικών και εκλεκτού κρασιού στις ταβερνούλες του χωριού.

15:35' Έχουμε ως αφετηρία την κεντρική βρύση, στον ασφαλτόδρομο που διασχίζει την Παλιά Καβάλα. Μια πινακίδα μάς δείχνει τον κατηφορικό δρομίσκο που σε 2' συναντάει την διασταύρωση των δυο μονοπατιών: δεξιά του γνωστού μας «**Πε-**

ριβαλλοντικού Μονοπατιού»⁽²⁾ και αριστερά (ΝΑ) του «**Δρόμου του Νερού**». Μια πινακίδα αναγράφει το σκαρίφημα της διαδρομής και την συνολική απόσταση ως την Καβάλα: **10.657 μ.**

Ξεκινάμε από υψόμετρο **360μ.** Πολύ γρήγορα συναντάμε την σκιερή ρεματιά με τα πανύψηλα πλατάνια και το πεντάκαθαρο νερό. Περνάμε πέτρινο γεφυράκι και συνεχίζουμε σε φαρδύ, χορταριασμένο μονοπάτι, ελαφρά ανηφορικό. Σ' ένα 10λεπτο φτάνουμε στη θέση «**Παλιά Ποτίστρα**», με δροσερό νερό, ξύλινο κiosk και θέα στην Παλιά Καβάλα. 200

(1) «Ο δρόμος του νερού», ΟΔΗΓΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗΣ, Δήμος Καβάλας, 2014

(2) Εκτενής παρουσίαση στο Ελληνικό Πανόραμα, τεύχ. 78, 2010

Το δροσερό -έστω και λιγοστό νεράκι- είναι ό,τι έχει απομείνει από την αθητοινή οδοζώνταν πηγή της «Μάννας του Νερού».

μέτρα μετά συναντάμε μεγάλη καφεκόκινη πινακίδα, που αναγράφει «**Καβάλα 10.417μ.**».

Υπάρχουν εγκατεστημένα τραπεζοκαθίσματα και πηγή παγωμένου νερού. Ολόγυρα το φυσικό περιβάλλον είναι κατάφυτο με πουρνάρια, μεγάλα πλατάνια, φράξους, δίδυμα αιωνόβια караγάτσια, γκορτσιές, αληθινή ζούγκλα.

16:00' Προβάλλει με πανοραμική θέα η Παλιά Καβάλα. Το μονοπάτι γίνεται επίπεδο, έχει πλάτος πάνω από 1 μέτρο και οι άκρες του είναι οριοθετημένες με ίσια, στρόγγυλα κομμάτια ξύλου. Ανηφοράκι και πάλι. Εισδύουμε σε πυκνό δάσος με δενδρώδη πουρνάρια και ευεργετική σκιά. Εμφανίζονται κέδρα και γάβροι, μερικά τρίλοβα σφενδάμια και οι πρώτες νεαρές βαλανιδιές.

16:15' Έχουμε φτάσει σε υψόμετρο **435μ.** Μια πινακίδα μάς ενημερώνει για την βλάστηση της περιοχής. Η ατμόσφαιρα ευωδιάζει από ρίγανη, λεμονόχορτο και μέντα. Μερικά λεπτά μετά, μια

πινακίδα στα δεξιά αναφέρει τις αποστάσεις που υπολείπονται: Για την «Μάννα του Νερού», τον πρώτο προορισμό μας: **3.886μ.**, ενώ ως την πόλη της Καβάλας: **8.876μ.** ⁽³⁾ Νέες ευωδιές αρωματίζουν την ατμόσφαιρα. Αναζητούμε την προέλευση και εύκολα εντοπίζουμε λιλιπούτεια φυτάκια φασκόμυλου. ⁽⁴⁾

Σταματάει η ξύλινη οριοθέτηση του μονοπατιού. Φτάνουμε σε υψόμετρο **470** μέτρων. Στο βάθος του δυτικού ορίζοντα ορθώνεται ο ορεινός όγκος του Παγγαίου, ενώ στους πρόποδες του σχηματίζεται μια εκτεταμένη πεδιάδα. Είναι το περίφημο - άλλοτε - «**Ελος των Φιλίππων**», που αποξηράνθηκε στα μέσα του περασμένου αιώνα. Στην απέραντη λεκάνη των **55** τετραγωνικών χιλιομέτρων σχηματίστηκε ο σημαντικότερος «**τυρφώνας**» ⁽⁵⁾ της Ελλάδας και ένας από τους μεγαλύτερους του πλανήτη. Εξ'άλλου, με πάχος που πλησιάζει τα **200** μέτρα, ο τυρφώνας των Φιλίππων θεωρείται το μεγαλύτερο σε πάχος κοίτασμα τύρφης

στον κόσμο.

16:35' Μία ακριβώς ώρα μετά την αναχώρησή μας φτάνουμε σε ξύλινο παρατηρητήριο, σε υψόμετρο **475** μέτρων. Η υψομετρική διαφορά που έχουμε καλύψει είναι μόλις **115** μέτρα, ένα στοιχείο αποδεικτικό της ηπιότητας της διαδρομής. Μιας διαδρομής πεζοπορικής, που δεν έχει τα απαιτητικά χαρακτηριστικά των ορειβατικών διαδρομών. Ήδη διαγράφεται μπροστά μας ένα τελευταίο ανηφορικό τμήμα του μονοπατιού που,

πάντα ευκολοδιάβατο, μας οδηγεί ένα 10λεπτο μετά, στον **«Αυχένα»**. Βρισκόμαστε σε υψόμετρο **495** μέτρων, στο υψηλότερο σημείο της όλης διαδρομής.

-Αυτό ήταν το δυσκολότερο κομμάτι, λένε οι φίλοι μας. Στη συνέχεια, ως το τέλος, δεν θα ξανασυναντήσουμε ανηφόρα.

Ο «Αυχένας», ωστόσο, εκτός από την ξεκούραστη συνέχεια, μάς επιφυλάσσει μια ακόμη ανταμοιβή. Είναι η απεριόριστη, η μοναδική θεά που αγκαλιάζει τον ορίζοντα του Βορείου Αιγαίου με

(3) Η ύπαρξη σήμανσης και, πολύ περισσότερο, η εμφάνιση στοιχείων μιας διαδρομής είναι ένας πολύ ενχάριστος και πρακτικός σύντροφος για τον πεζοπόρο.

(4) Αξίζει ν' αναφερθεί, ότι μερικά χρόνια πριν, στα νησιά Φούρνους, είχαμε διασχίσει έναν λειμών ανθισμένων φασκόμηλων, με ύψος βλαστών που έφτανε σχεδόν τα 2 μέτρα! Επίσης, τα μεγαλύτερα φύλλα φασκόμηλου έχουμε συναντήσει στην διάρκεια της ανάβασης προς το όρος Υψάριο της Θάσου.

(5) Οι «τυρφώνες» είναι υγρότοποι γλυκού νερού, με μαλακό σπογγώδες έδαφος από φυτά που έχουν μερικώς αποσυντεθεί, σε διάστημα εκατοντάδων ή και χιλιάδων χρόνων. Η ύπαρξη του νερού στην επιφάνεια του εδάφους, που εμποδίζει την είσοδο οξυγόνου από τον αέρα, προκαλεί την αργή αποσύνθεση των φυτών και τα μετατρέπει σε τύρφη, δηλαδή σε ορυκτό άνθρακα φτωχής θερμαντικής αξίας (περιεκτικότητα σε άνθρακα μέχρι 50%).

Στην ευρύτερη περιοχή της Παλιάς Καβάλας έχουν εντοπιστεί περισσότερες από 150 εμφανίσεις μεταλλεύματος. Πολυδαίδαλες υπόγειες στοές, πηγάδια καθόδου, επιφανειακοί χώροι εξόρυξης αήλη και σωροί από μεταλλουργικές σκουριές και εξορυγμένο υλικό, μαρτυρούν την έντονη μεταλλευτική δραστηριότητα και βεβαιώνουν ότι η περιοχή υπήρξε ένα από τα πλέον σημαντικά μεταλλευτικά κέντρα της αρχαιότητας. ΦΩΤ. ΧΡ. ΜΠΙΤΖΕΛΗΣ

Χαριτωμένα γουρουνάκια ξεδιψούν με το λιγοστό, σήμερα, νεράκι της Μάννας του Νερού. Που κάποτε ήταν άφθονο και υδροδοτούσε -μέσω του πέτρινου αγωγού- την Παλιά Πόλη της Καβάλας.

την καταλυτική παρουσία της νήσου Θάσου. Καθόμαστε στο στεγασμένο ξύλινο κiosk, αγναντεύουμε απέναντί μας την ρεαλιστική απεικόνιση, με κάθε λεπτομέρεια, της μακρυσάς και πολύπλοκης κορυφογραμμής του νησιού. Είναι η ίδια χαρακτηριστική εικόνα της Θάσου, που κάθε πρωί, ως τα 18 μου χρόνια, αντίκριζα από το σπίτι μου στη «Χωράφα», στα βόρεια υψώματα της συνοικίας «Σούγιολου», της Καβάλας. Μιας πόλης, που για πρώτη φορά στην σημερινή διαδρομή, μάς αποκαλύπτει ένα μικρό τμήμα της πολυδιάστατης φυσιογνωμίας της, με την συνοικία «Πεντακόσια».

Ένα δροσερό αεράκι στεγνώνει από τα πρόσωπά μας τον ιδρώτα στο ζεστό απόγευμα του Απρίλη. Είναι ώρα να κατηφορίσουμε για την «Μάννα του Νερού» που, σύμφωνα με την γνωστή μας πινα-

κίδα, απέχει **2.335μ.** ⁽⁶⁾

Συναντάμε φαρδύ, καλοστρωμένο χωματόδρομο. Αν συνεχίσουμε μερικές εκατοντάδες μέτρα στα δεξιά θα συναντήσουμε κiosk στην θέση «**Μεταλλείο**», με κατάλοιπα από τις μεταλλευτικές δραστηριότητες αρχαίων εποχών στην περιοχή. Επιστρέφοντας βρίσκουμε το σημάδι με την συνέχιση του μονοπατιού καθώς και πινακίδα με την νέα απόσταση για Καβάλα, που είναι ήδη **6.847μ.**

Ξαναρχίζει το μονοπάτι, ευκολοδιάβατο και οριοθετημένο με τα γνωστά μας κομμάτια ξύλου. Πουλιά, αγριολούλουδα και χελώνες, ανθισμένοι φράξοι με ολόλευκα λουλουδάκια. Το τοπίο έχει μια λιτότητα αφοπλιστική και μια ομορφιά βουκολική. Για λίγο δυσκολεύει το μονοπάτι, αποκτάει έντονη κλίση και βαθειά νεροφαγώματα, στο κεντρικό του τμήμα,

(6) Για την απόσταση ως την Καβάλα υπάρχει διχογνωμία. Μια πινακίδα αναφέρει 7.324, ενώ μια άλλη 7.274 μέτρα. Μικρή η διαφορά.

Εξαιρετική πετρόχτιστη σκεπαστή κρήνη, που όχι μόνον ξεδιψούσε τους οδοιπόρους της εποχής αλλά διέθετε και συλλεκτήρα για καθαρισμό του νερού από φερτά υλικά.

απ' τις βροχές. Ύστερα χορταριάζει πάλι και ημερεύει. Η πόλη όλο και μεγαλώνει απέναντί μας, αποκαλύπτεται και το **Γήπεδο** της Καβάλας.

Πρώτα κάνει την εμφάνισή του ένα ογκώδες, θηλυκό, ημίαγριο γουρούνι. Δεν δείχνει να εντυπωσιάζεται ιδιαίτερα από την αναπάντεχη παρουσία μας. Την ίδια εμπιστοσύνη εμπνέουμε, λίγο πιο κάτω, και σε μερικά νεαρά, χαριτωμένα γουρουνάκια. Που στριμώνχονται το ένα δίπλα στο άλλο και βυθίζονται τις μουσούδες τους στο ρυάκι που κελαρύζει. Ναι, έχουμε ήδη φτάσει στην Μάννα

του Νερού ή - τουλάχιστον - σε ό,τι έχει απομείνει απ' αυτήν. Που, μετά από 55 τόσα χρόνια εμφανίζει μια εικόνα άγνωστη, ξένα από τις αναμνήσεις εκείνης της εποχής.

Πού είναι η πηγή με την άφθονη ροή! Στη θέση της υπάρχει μια στενή, τσιμεντένια ποτίστρα κι ένα μαύρο λάστιχο, που την γεμίζει με νερό. Η ιστορική «Μάννα του Νερού» δεν υπάρχει πια. Μα ούτε και τα **Τρία Καραγάτσια** υπάρχουν πια.⁽⁷⁾ Τίποτε δεν έχει απομείνει για να θυμίζει τα εμβληματικά εκείνα δέντρα, χάρις στην παρουσία των οποίων, είχε και την πρό-

(7) Το «Καραγάτσι» (Φτελιά) έχει τουρκική προέλευση (Karagac) και σημαίνει «Μαύρο Δέντρο».

(8) Σύμφωνα με πληροφορία που μου έδωσε ο **Ζαφείρης Λαλίκος** από την Παλιά Καβάλα, στην δεκαετία του '60 τα καραγάτσια προσβλήθηκαν από ασθένεια και ξεράθηκαν, οπότε, για λόγους ασφαλείας, κρίθηκε απαραίτητη η κοπή τους.

(9) Από τη Παλιά Καβάλα - με μικροστάσεις και χαλαρό ρυθμό - έχουμε χρειαστεί **2 ώρες** μέχρι την Μάννα του Νερού.

σθετη ονομασία, «**Τρία Καραγάτσια**», η πηγή.⁽⁸⁾

Μια άχαρη, τσιμεντένια περίφραξη, αμφίβολης νομιμότητας, ορθώνεται παράταιρα, μερικά μέτρα πάνω από την ποτίστρα και αποκαλύπτει με τον πιο ρεαλιστικό τρόπο τις μεταλλάξεις που υπέστη, από τις ανθρώπινες δραστηριότητες το τοπίο, στο πέρασμα του χρόνου. Δεν ξέρω πόσο ελκυστική είναι η εικόνα της Μάννας του Νερού στον σημερινό, ανυποψίαστο επισκέπτη. Για μένα, όμως, τον παλιό Καβαλιώτη και αθεράπευτα ρομαντικό λάτρη του παρελθόντος, η Μάννα του Νερού μόνον ως ανάμνηση, εξακολουθεί να διατηρεί κάποια αξία στην ψυχή μου.

Έστω και με το νερό του λάστιχου, που - ευτυχώς - δεν παύει να είναι ωραίο και δροσερό, ξεδιψάμε και ετοιμαζόμαστε για το δεύτερο τμήμα της διαδρομής μας.⁽⁹⁾

B) Μάννα του Νερού - Άγιος Κωνσταντίνος

17:40' Ξεκινάμε από υψόμετρο **390** μέτρων. Τα βήματά μας ακολουθούν το μονοπάτι, που είναι στενά συνυφασμένο με την διαδρομή του μεσαιωνικού αγωγού, που διοχέτευε ως το υδραγωγείο της Καβάλας το νερό. Το πρώτο κομμάτι της πορείας του αγωγού είναι πολύ κατηφορικό και, γι' αυτό το λόγο, το έδαφος έχει υποστηριχθεί από αλληπάλληλα, ξύλινα σκαλοπάτια, που ξεπερνούν τα 140. Ήδη κάνει την εμφάνισή του το στενό αυλάκι, σκεπασμένο με πέτρινες πλάκες, άλλες επίπεδες και άλλες - μετά από κατεργασία - κυρτές.

Μετά τα σκαλοπάτια οι κλίσεις σταδιακά ημερεύουν, το μονοπάτι εισχωρεί στο πλάι μιας, αρκετά απότομης, ρεματιάς. Στο βάθος της κοίτης, αθέατης κάτω από την σκιά των δέντρων, γοργοκυλάει με θόρυβο το νερό. Ανάλογα με την διαμόρφωση και την κατάσταση του μονοπατιού, βαδίζουμε στο πλάι ή πάνω στις πλάκες του αυλακιού. Για έναν πεζοπόρο, η πορεία σ' αυτόν τον μεσαιωνικό «**Δρόμο του Νερού**», είναι μια εμπειρία πρω-

τόγνωρη, μοναδική, που είναι αδύνατον να ζήσει σε οποιοδήποτε άλλο τόπο της Ελλάδας και, πιθανότατα, του κόσμου. Προσπαθώ, μάλιστα, να φανταστώ, πόσο διαφορετική θα ήταν η αίσθηση για μάς, τους σημερινούς «ιχνηλάτες» της ιστορίας αν, κάτω από τις βαριές πλάκες που καλύπτουν το αυλάκι, εξακολουθούσε να κυλάει, όπως άλλοτε, το λιγοστό αλλά τόσο πολύτιμο νεράκι της «Μάννας του Νερού». Ωστόσο, και μολονότι το αυλάκι είναι πια στεγνό, μπορούμε ακόμα και στις μέρες μας να αναπαράγουμε το παρελθόν, νιώθοντας στα αυτιά μας την ζωντανή παρουσία του νερού, που συνεχίζει την προαιώνια, φυσική του πορεία, στην αθέατη κοίτη της ρεματιάς.

Μισή περίπου ώρα μετά την αναχώρησή μας συναντάμε ακριβώς κάτω από τον αγωγό μια πετρόχτιστη σκεπαστή κρήνη, με δυο καμάρες και αδύναμη ροή νερού. Η κρήνη αυτή, όπως και μερικές ακόμη στη συνέχεια, αναλάμβανε να ξεδιψάει τους οδοιπόρους της εποχής. Επί πλέον, διέθετε συλλεκτήρα για τον καθαρισμό του νερού από τα φερτά υλικά.

Αν και δεν είμαστε καθόλου κουρασμένοι, αποφασίζουμε να χαρίσουμε μια μικρή στάση στους εαυτούς μας. Είναι το ελάχιστο που οφείλουμε στο ειδυλλιακό σκηνικό της φύσης, με την κατάφωτη ρεματιά, τα λουλούδια με τις πολλές μωβ ορχιδέες ανάμεσά τους και, ακόμη, τις μελωδικές και εξαιρετικά πολύπλοκες φωνούλες των πουλιών. Που, σ' ένα βαθμό, φέρνουν στο νου σολαρίσματα απδονιών.

-Αυτά τα τόσο μελωδικά κελαηδίσματα δεν βγαίνουν από λαρύγγια απδονιών, παρατηρεί ο Χρήστος. Είναι τα επίμονα ερωτικά καλέσματα των αρσενικών κοτσυφιών που, τούτη την εποχή, δίνουν τον καλύτερο εαυτό τους για να προσελκύσουν τις θηλυκές.

Ως επιβεβαίωση της διάγνωσής του, πετάγεται εκείνη τη στιγμή απ' τα πυκνά φυλλώματα ένα μεγάλο αρσενικό κοτσύφι, με κίτρινο ράμφος και κατάμαυρα φτερά. Η συνέχεια της διαδρομής μας εξελίσσεται συναρπαστική, μας επιφυλάσσει μια άτυπη αλλά πολύ ρεαλιστική αντιπαράθεση δυο σχολών γεφυροποιίας στην

Μια, πληθωρικής ομορφιάς, orchidea του είδους *Orchis italica* (γνωστή και ως “σερνικοβότανο”), από τους βοήθους της οποίας παράγεται το σαλέπι.

Πάνω στο εκπληκτικής κατασκευής πέτρινο γεφύρι διακρίνεται καθαρά ο αγωγός του νερού.

ίδια περιοχή. Είναι από την μια η παραδοσιακή λίθινη τοιχοποιία με τις απαλές καμπύλες και τις ανθρώπινες διαστάσεις των μεσαιωνικών γεφυριών του «Δρόμου του Νερού». Και είναι από την άλλη το οπλισμένο σκυρόδεμα, η ψυχρή συμμετρία οριζοντίων και καθέτων, καθώς και οι γιγαντιαίες - σχεδόν προκλητικές για την κλίμακα της περιοχής - διαστάσεις της γέφυρας της μεγάλης **«Εγνατίας Οδού»**.

Καθώς περνάμε, με ελάχιστα μόνον βή-

ματα, πάνω από το πρώτο μονότοξο γεφυράκι, συνειδητοποιούμε την χαοτική διαφορά του με την αντικρινή κολοσσαία γέφυρα της Εγνατίας, που την διασχίζουν αμέτρητα τροχοφόρα. Είναι αβυσσαλέα η διαφορά των δύο κόσμων, των δυο εποχών στην ίδια περιοχή: ηρεμία στο μονοπάτι μας, αργή κίνηση με τα πόδια, κελάρυσμα νερού και μελωδίες κοτσουφιών. Μερικές εκατοντάδες μέτρα απέναντί μας υψηλές ταχύτητες, θόρυβος, καυσαέρια, τροχοφόρα.

Διαβαίνουμε πάνω από πέντε συνεχόμενα γεφυράκια, όσα και τα μικρορρέματα, πάνω από τα οποία έπρεπε να περάσει ο αγωγός νερού. Ένας αγωγός, που επί πέντε σχεδόν αιώνες διατηρείται σε άριστη κατάσταση. Τέσσερα γεφυράκια είναι μονότοξα, ενώ ένα - το μεγαλύτερο - τρίτοξο, με φρουριακή κατασκευή. Συνδέει τις απότομες πλαγιές ενός ρέματος, που στα μέσα του Απρίλη, κατεβάζει αρκετό νερό. Τα πιο έντονα συναισθήματα, ωστόσο, μάς δημιουργεί η διέλευση του ταπεινού

μας μονοπατιού κάτω από την γιγαντιαία κατασκευή της γέφυρας της Εγνατίας, με τις τσιμεντένιες κολώνες της να φτάνουν σε ύψος τα **50** περίπου μέτρα! Είναι ένα έργο που, όσο κι αν αντιβαίνει στην αισθητική μας, δεν παύει να προκαλεί - ως τεχνολογικό επίτευγμα - τον απόλυτο θαυμασμό μας.

Καθώς πλησιάζουμε στην πόλη, το τοπίο χάνει σταδιακά μεγάλο μέρος της βουκολικής του ομορφιάς. Η αυτοφυής ποικίλη βλάστηση δίνει την θέση της σε

αναδασώσεις τραχείας πεύκης, τον αστικό χαρακτήρα της περιοχής επιτείνουν τα πρώτα αγροτικά σπίτια με τα περιποιημένα τους μπαχσεδάκια.

19:30' Περνάμε κάτω από το εκκλησάκι του **Αγίου Κωνσταντίνου** στην ομώνυμη εκκλησία της Καβάλας, εκεί όπου μας περιμένει το αυτοκίνητο. Από την Μάννα του Νερού έχουμε χρειαστεί - με χαλαρό ρυθμό - **1 ώρα και 55'**, ενώ από την αρχή της διαδρομής μας, στην Π. Καβάλα, **3 ώρες και 55'**. Οι συνολικές μας στάσεις στην διαδρομή των **10.657** μέτρων δεν έχουν υπερβεί τα **30'**.

Συμπερασματικά: Προτείνουμε ανεπιφύλακτα τον «Δρόμο του Νερού» σε κάθε πεζοπόρο, αρχαιόφιλο και φυσιολάτρη, σε όλη την οικογένεια. Είναι μια διαδρομή με ποικιλία βλάστησης, πολλές εναλλαγές φυσικού περιβάλλοντος και θέας, αλλά και μοναδικά ιστορικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του μεσαιωνικού παρελθόντος της Καβάλας. Ο βαθμός δυσκολίας είναι μικρός, μόνον **1**. Σε μερικά κατηφορικά σημεία, μετά την Μάννα του Νερού, ο βαθμός δυσκολίας πλησιάζει το **2**. Πολύ σημαντική, επίσης, είναι και η ενδιάμεση παρουσία πόσιμου νερού.

Οι «Καμάρες» της Καβάλας

Έχει πολλές και ποικίλες ιδιαιτερότητες η Καβάλα: το γραφικό της λιμάνι, το επιβλητικό φρούριο στην κορυφή της Παλιάς Πόλης, την πολύπλοκη αμφιθεατρικότητα στους αλλεπάλληλους λόφους, την συνολική θεαματική της τοπογραφία. Ωστόσο, το πιο εμβληματικό τοπόσημο της πόλης, που δεν υπάρχει αντίστοιχό του σε άλλη πόλη της Ελλάδας, είναι το **Μεσαιωνικό της Υδραγωγείο**, οι περίφημες «Καμάρες».

Γεννημένος και μεγαλωμένος στην Καβάλα, θα 'πρεπε - θεωρητικά - να έχω, πολύ γρήγορα, συνηθίσει τις Καμάρες. Άλλωστε, η άμεση γειτνίασή τους με το «**Γυμνάσιο Αρρένων**» - όπου φοίτησα - μου «επέβαλλε» την καθημερινή θέασή τους. Εν τούτοις, και παρά την σχεδόν μόνιμη παρουσία τους στην καθημερινότητά μου, δεν έπαψαν να με γεμίζουν με έκπληξη, με αληθινό δέος, οι Καμάρες. Πολύ περισσότερο έκθαμβος μένει ο ανυποψίαστος επισκέπτης της Καβάλας,

Ένα εξαιρετικό τρίτοξο γεφύρι είχε συνδέσει τις απότομες όχθες του βαθύτερου ρέματος, που μεσοβαθούσε στην διαδρομή του «Δρόμου του Νερού». Κραυγαλέα είναι η αντίθεση των δύο κατασκευαστικών τεχντροπιών, της πέτρας και του τσιμέντου, που χαρακτηρίζουν τις δύο τόσο απόμακρες μεταξύ τους, εποχές.

που για πρώτη φορά αντικρίζει απέναντί του τις μεγαλειώδεις διαστάσεις, την θαυμαστή συμμετρία και πλαστικότητα των τόξων αλλά και την συνολική κατασκευαστική αρτιότητα το έργου. Ενός έργου, ο μεγαλεπήβολος στόχος του οποίου ήταν να γεφυρώσει την άνυδρη χερσόνησο της «Παναγίας» - της παλαιότερης συνοικίας της Καβάλας - με τις υδροφόρες, νότιες υπώρειες του ορεινού συγκροτήματος της **Λεκάνης**. Ας γνωρίσουμε, όμως, συνοπτικά τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες του έργου, όπως περιγράφονται στο εξαιρετικό έντυπο «**Μεσαιωνικό Υδραγωγείο Καβάλας**», του Υπουργείου Πολιτισμού. ⁽¹⁰⁾

Οι Καμάρες, λοιπόν, είναι ένα μεγάλο, σύνθετο έργο με μια διπλή τοξωτή κατασκευή, συνολικού μήκους **280** περίπου μέτρων. Το μέγιστο ύψος στο κέντρο του έργου φτάνει τα **25** μέτρα. Το πέτρωμα που έχει χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή του είναι σύμμεικτο, από **γνεύσιο** και **διορίτη** με ιστό γρανιτικό, ένα πέτρωμα δηλαδή που υπάρχει σε αφθονία στην περιοχή της Καβάλας. Ως εκ της σύστασής του, όμως, το πέτρωμα αυτό αποσαθρώνεται με το πέρασμα του χρόνου και ιδιαίτερα όταν εκτίθεται στην ηλιακή και αιολική ενέργεια.

Οι Καμάρες αποτελούνται από δυο συμπαγή τμήματα στην βόρεια και νότια απόληξή τους και από το μεγαλύτερο κεντρικό τμήμα, το τοξωτό. Αυτό το τμήμα συναρμολογείται με **18** πεσσούς ⁽¹¹⁾ και αντίστοιχες καμάρες. Οι πεσσοί είναι παράγωνοι, με μεγάλη πλευρά **6.20** και μικρή **4.40 - 4.50** μέτρα, ενώ από τις καμάρες οι επτά είναι μονές και οι υπόλοιπες έντεκα διπλές. Το μνημείο αποτελείται από τρία διαζώματα : το **κάτω** από μεγάλες μονές καμάρες μεταξύ των πεσσών, το **μεσαίο** διάζωμα έχει εναλλάξ μονά και διπλά ανοίγματα, ενώ στο **ανώτερο** τμήμα, το μικρότερο, έφερε πάνω του τον αγωγό μεταφοράς του νερού.

Η τοιχοδομία στο μεγαλύτερο τμήμα της αποτελείται από ακανόνιστους λίθους, κυρίως

(10) Συγγραφέας του βιβλίου είναι ο Αρχαιολόγος **Μιχάλης Λυκούνας**, που από το 2000 υπήρξε υπεύθυνος για την αποκατάσταση - συντήρηση του Μεσαιωνικού Υδραγωγείου.

(11) Οι πεσσοί είναι τετράγωνοι κίονες πάνω στους οποίους στηρίζονται οι αψίδες.

Πανοραμική αεροφωτογραφία του N-NA τμήματος της πόλης της Καβάλας, με ρεαλιστική απεικόνιση της διαδρομής του υδραγωγείου προς την συνοικία της “Παναγίας”.

(ΦΩΤ. ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΣ)

μακρόστενους. Το συνδετικό κονίαμα περιέχει ασβέστη, χαλίκι και πλίνθους. Στις αρχές του 19ου αιώνα πραγματοποιήθηκε μια εκτεταμένη επισκευή στο νότιο τμήμα του μνημείου, η οποία πιστοποιείται και από επιγραφές. Σ’ αυτή την επισκευή η τοικοποιία ήταν περισσότερο ισοδομική, με ιδιαίτερη φροντίδα για τις γωνίες. Επίσης την ίδια εποχή παρατηρείται επέμβαση και στην βόρεια απόληξη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η τυπολογία των τόξων των αψίδων. Αποτελείται από μακρόστενα λίθινα ή πλίνθινα στοιχεία, που τοποθετούνται ακτινωτά γύρω από το νοτιό κέντρο του ημικύκλιου. Αξίζει επίσης να σημειωθεί, ότι στην δυτική πλευρά του νότιου τμήματος των αψίδων, υπάρχουν τρεις περιστεριώνες.

Το ανώτερο διάζωμα του μνημείου, που φέρει τον αγωγό, αναπτύσσεται μεταξύ δυο γείσων. Το ύψος του διαζώματος είναι **1.15μ.** και το πλάτος του **1.45μ.** Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν

μακρόστενοι λίθοι, ενώ απουσιάζουν σχεδόν τελείως τα πλίνθινα στοιχεία. Ο αγωγός έχει «υοειδή» διατομή ⁽¹²⁾ με πλάτος περί τα **35 εκ.**, ενώ το βάθος φτάνει τα **48 εκ.** Είναι επιχρισμένος με υδραυλικό κονίαμα ροδαλού χρώματος, λόγω της μεγάλης περιεκτικότητάς του σε κεραμάλευρο. Ο αγωγός καλύπτεται με πλακοειδείς λίθους, ασύνδετους μεταξύ τους, οι οποίοι είτε πατούν στους πλευρικούς τοίχους είτε σε μικρή πατούρα.

Η προσεκτική παρατήρηση των διαφόρων επεμβάσεων στην τοικοποιία αλλά και τα διαφορετικής σύστασης κονιάματα πιστοποιούν ότι υπήρξε αδιάκοπη φροντίδα για την συντήρηση του μνημείου ήδη από τις αρχές του 16ου μέχρι τον 19ο αιώνα. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η χρήση του ξύλου στην κατασκευή. Ο μεγάλος αριθμός των ξύλινων δοκών, ο τρόπος χρησιμοποίησής τους και η σημασία τους για την στατική επάρκεια του μνημείου, μας επιτρέπουν να μιλάμε για μεικτή κατασκευή.

Η αποκατάσταση - συντήρηση και χρονολόγηση του μνημείου

Ευτύχησαν οι «Καμάρες» της Καβάλας - πριν είναι πολύ αργά - να ευαισθητοποιήσουν το ενδιαφέρον των αρμοδίων για την «υγιή» μακρομέρευσή τους. Έτσι, από τον Σεπτέμβριο του **1997**, ξεκίνησαν οι εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης του μνημείου. Η χρηματοδότηση προήλθε από το Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, από χορηγίες ιδιωτικών εταιριών (Εγνατία Οδός ΑΕ και Νέστος Α.Τ.Ε.) και από τον Δήμο Καβάλας. Εκτός από τους πολυπληθείς συνεργάτες, την γενικότερη εποπτεία είχαν οι κατά καιρούς προϊστάμενοι της - τότε- 12ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Κατά την αποκατάσταση απομακρύνθηκαν όλα τα σαθρά στοιχεία (κονιάματα, λίθοι και πλίνθοι) είτε με μηχανικά μέσα είτε χειρονακτικά. Στη συνέχεια έγινε καθαρισμός των αρμών, τα πρώτα χρόνια με αμμοβολή και στη συνέχεια με υδροβολή. Ακολούθησε συμπλήρωση των λίθινων και πλίνθινων στοιχείων και αρμολόγημα με δύο στρώσεις κονιάματος καθώς και εμφύτευση με πεπλατυσμένες λάμες και στριφτά βελόνια για το καλύτερο «δέσιμο» του μνημείου.

Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν τον Αύγουστο του **2008**. Είναι, ωστόσο, προφανές πως ένα μνημείο δεν παύει ποτέ να έχει ανάγκες. Μετά από 9 χρόνια εργασιών υπάρχουν σημεία όπου η βλάστηση εμφανίστηκε ξανά. Απαραίτητη λοιπόν προϋπόθεση για την μακρομέρευση του μνημείου είναι η τακτική φροντίδα και συντήρησή του.

Ως προς την χρονολόγησή του, το έργο αποδίδεται στον **Imbrahim Pasa**, τον άνθρωπο που προίκισε την πόλη με την απαραίτητη αστική της υποδομή⁽¹³⁾. Η άποψη αυτή στηρίζεται και σε κείμενο

του **Belon**, περιηγητή των μέσων του **16ου** αιώνα. Την περίοδο αυτή είχε ενισχυθεί πληθυσμιακά η πόλη είτε με μεταφορά πληθυσμών από την Ευρώπη είτε με την επανεγκατάσταση των παλαιών κατοίκων από τις γύρω περιοχές. Ήταν όσοι είχαν εγκαταλείψει την πόλη μετά την άλωση και δίωσή της από τους οθωμανούς κατά τα πρώτα χρόνια της αστάθειας και του κινδύνου των πειρατών.

Πρώτος, ωστόσο, ο **Κ. Τσουρής**⁽¹⁴⁾ διατύπωσε την άποψη πως κατασκευαστικά στοιχεία και συγκεκριμένα, η παρουσία της ζώνης πλίνθων σε τρία συνεχόμενα ποδαρικά, μας υποχρεώνει να πιθανολογήσουμε την κατασκευή του κατά τα **Ύστερα Ρωμαϊκά Χρόνια** και την συνεχή του φροντίδα σε όλη την μεσαιωνική περίοδο. Τον ισχυρισμό αυτό ενίσχυσε το γεγονός, πως κατά την διάρκεια των εργασιών συντήρησης και μετά την αφαίρεση κάποιων πλίνθων από την πρώτη σειρά, εντοπίστηκε και δεύτερη σειρά πλίνθων. Δεν στάθηκε δυνατόν να διερευνηθεί αν η ζώνη πλίνθων ήταν δι-αμπερής, γεγονός που θα οδηγούσε με μεγαλύτερη ασφάλεια στην πρωιμότερη χρονολόγησή. Ωστόσο, και η δεύτερη σειρά πλίνθων είναι αρκετή για να δημιουργήσει υποψίες.

Στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης υπάρχουν δυο τουλάχιστον υδραγωγεία που προσομοιάζουν αυτό της Καβάλας. Το πρώτο έχει χρονολογηθεί στα χρόνια του Ιουστινιανού (Mango 1995) ενώ κατά νεότερες απόψεις (Bayliss - Crow, 2002), στην οθωμανική περίοδο. Για το δεύτερο υδραγωγείο δεν υπάρχει αμφιβολία πως πρόκειται για κτίσμα της παλαιοχριστιανικής περιόδου. Αξίζει επίσης να σημειωθεί, πως από τα υδραγωγεία της Θράκης κανένα δεν παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα της ζώνης των οπτοπλίνθων, γεγονός που δίνει μεγα-

(12) Με σχήμα σαν το γράμμα «Υ».

(13) Κατά την δεκαετία 1520-1530.

(14) Αναπληρωτής Καθηγητής της Βυζαντινής Ιστορίας - Αρχαιολογίας στο Δημοκρίτειο Παν/μιο Θράκης.

λύτερο βάρος στις παρατηρήσεις του Κ. Τσουρή. Σε κάθε περίπτωση, η πιθανότητα το έργο να ήταν οικοδόμημα των υστερορωμαϊκών χρόνων, το οποίο έτυχε εκτεταμένης αποκατάστασης, παραμένει ισχυρή. Άλλωστε, και ο Βελον υποστηρίζει, πως ο Imbrahim Pasa **αποκατέστησε** το υδραγωγείο και **όχι ότι το έκτισε εξ' αρχής**. Ανεξάρτητα, πάντως, από την ακριβή περίοδο ανέγερσής του, το Μεσαιωνικό Υδραγωγείο της Καβάλας είναι το θεαματικότερο και καλύτερα διατηρημένο ανάμεσα στα πολλά, μικρά και μεγάλα, ιστορικά υδραγωγεία στην Ελλάδα.

Ευχαριστίες

Θερμά ευχαριστούμε: Τον **Δήμο Καβάλας** και τον υπεύθυνο τύπου **Βασίλη Λολίδη**. Τον δασολόγο **Κώστα Πασβάντη** για την αποστολή πολύτιμου πληροφοριακού υλικού, τα μέλη του **Πολιτιστικού Συλλόγου Παλιάς Καβάλας**

Χρήστο Μπιτζέλι και **Μάκη Τερλάκη** και τον καλό φίλο φωτογράφο **Αχιλλέα Σαββόπουλο**.

Χρήσιμες Πληροφορίες

Πολιτιστικός Σύλλογος Παλιάς Καβάλας
Τηλ. Προέδρου Γιάννη Προμούσα
2510 229876, 6945 523061

www.paliakavala.gr

Ορειβατικός Σύλλογος Καβάλας
Τηλ. 2513 00 74 92

www.eoskavalas.gr

Πηγές

-Μιχ Λυχούνας, «Μεσαιωνικό Υδραγωγείο Καβάλας», Υπ. Πολιτισμού, 12η Ε.Β.Α.

-«Ο δρόμος του νερού», Οδηγός περιήγησης, Δήμος Καβάλας, 2014.

-Κ. Πασβάντης, Μελέτη «Ο δρόμος του Νερού».

Δύο από τις σωζόμενες παλιές κρήνες στην συνοικία της Παναγίας.
Εξάριετη παλιά οικία στην παραδοσιακή συνοικία της Παναγίας. (Δεξιά)

